

MALIK I. MULIĆ

## O NAGLASKU IMENICA KOJE SE TVORE POMOĆU SUFIKSA /-6BA/-BA

U svome sadržajnom radu »*Iz istorije apstraktnih imenica sa sufiksom -6ba*»<sup>1</sup> I. V. Gorèlova obratila je pažnju na jedno od niza pitanja slovenske tvorbe riječi koje do tada nije bilo dobilo posebnu obradu u lingvističkoj literaturi. Iako autor spomenute studije ograničava svoju analizu pitanja okvirima ruskoga jezika i njegove istorije, važnost njenoga rada nipošto nije malena i za uporednu gramatiku slovenskih jezika, to više što I. V. Gorelova navodi cjelokupnu bibliografsku informaciju koja se odnosi na ovo pitanje. Budući da se autorka nije bavila i pitanjem naglaska imenica na -ba, čini nam se kao svrsishodno da u ovom prilogu udijelimo pažnju prozodijskoj strani tih tvorbi te da ukažemo na neka odstupanja od zajedničkoga tipa i akcenatskih zakonomjernosti što se susreću kako u ruskom tako i u srpskohrvatskom jeziku.

Prije nego pristupimo analizi pitanja koje nas ovdje zanima, smatramo da neće biti naodmet ako spomenemo čitaocima da se savremeni akcenatski sistem srpskohrvatskoga književnoga jezika sastoji od četini naglaska; od njih su dva *stara* i *silazna*: ˘ (kratki) i ˘˘ (dugi), njima odgovaraju dva *nova* i *uzlazna*: ˇ (kratki) i ˇ˘ (dugi). U poređenju s ruskim jezikom i njegovim prozodijskim sistemom, kao što je poznato, ukoliko se u srpskohrvatskom jeziku na prvom slogu gramatičke ili fonološke jedinice nalazi koji od starih akcenata, na tom istom slogu biće naglasak i u ruskoj odgovarajućoj riječi, na primjer:

|           |   |               |   |           |   |                         |
|-----------|---|---------------|---|-----------|---|-------------------------|
| rus. баба | : | shr. b ā b a  | i | rus. пýку | : | shr. r ū k u            |
| „ слáва   | : | „ sl ā v a    | „ | сýшу      | : | „ s ū š u < s ū š u     |
| „ нóгу    | : | „ n ō g u     | „ | мýсо      | : | „ m ē s o               |
| „ зéмлю   | : | „ z ě m l j u | „ | пíшешь    | : | „ p ĭ š ě š < p ĭ š ě š |

Novi (uzlazni) akcenti u srpskohrvatskom jeziku nastali su poslije XIV vijeka kao posljedica tzv. *retrakcije* (povlačenja) naglas-

<sup>1</sup> И. В. Горелова. Из истории отвлеченных существительных с суффиксом -6ба. — Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка. АН СССР, Ин-т русского языка, изд. »Наука«, М. 1969, стр. 29—42. (Dalje: И. В. Горелова. Из истории...)

ka sa slogova s nekadašnjom akutskom intonacijom. Srpskohrvatski uzlazni naglasci obično stoje u odnosu na ruske korespondentne riječi jedan slog bliže početku, kao što se to vidi iz sljedećih primjera:

|           |   |           |             |   |           |
|-----------|---|-----------|-------------|---|-----------|
| shr. rúka | : | rus. pyká | i shr. nòga | : | rus. ногá |
| „ tráva   | : | „ травá   | „ zèmlja    | : | „ землjá  |
| „ zíma    | : | „ зимá    | „ sèstra    | : | „ сестрá  |
| „ písati  | : | „ писáть  | „ ŭdariti   | : | „ удáрить |

A sada još jedna napomena o sufiksu *-ba* u ruskom i našem savremenom jeziku. U ruskom je taj sufiks postao neproduktivan pa je broj imenica koje se tvore pomoću njega veoma ograničen: Bilfeld je zabilježio svega 32 takve imenice<sup>2</sup>, dok po zapažanjima I. V. Gorelove: »Imenice ženskoga roda sa sufiksom *-ba*, koje su zapažene u jeziku spomenika XI—XV vv., čine prilično brojnu grupu riječi»<sup>3</sup>. Zanimljiva je i činjenica da je Vuk Karadžić u svome Rječniku zabilježio svega 46 imenica toga tipa, ali ih je Josip Matešić u svom Odstražnjem rječniku srpskohrvatskoga jezika naveo 135<sup>4</sup>. Doduše, veći dio imenica toga tipa što ih navodi J. Matešić pripadaju terminima iz naučnoga stila, koji su ušli u književni jezik (većinom su uobičajeni u zapadnoj varijanti) u drugoj polovini XIX vijeka.

Što se tiče naglasaka spomenutih imenica u ruskom jeziku, Gramatika AN SSSR upozorava da je on »stalan (неподвижное) — na nastavku. Iznimke su: дрѹжба, прѹсѹба, слѹжба»<sup>5</sup>. Uzimajući u obzir pravilo koje smo naveli u početku o saodnosu ruskog i srpskohrvatskoga mjesta naglasaka, možemo reći da to pravilo u najvećem broju slučajeva dolazi do izraza i u srpskohrvatskih imenica koje se tvore pomoću sufiksa *-(v)ba*, upr.: rus. борѹбá — shr. *bòrba*, rus. мољбá — shr. *mòlba*, rus. палѹбá — shr. *pàljbá* itd.

Naglasak na završetku riječi, tj. na nastavku lako se da objasniti prema zakonu *Fortunatova-de Sosira*<sup>6</sup>: sufiks *-ba* često se pridodavao korijenima koji su imali silaznu intonaciju te zato bili nesposobni da na se privuku naglasak; to se vidi i na infinitivima glagola prema kojima su nastajale i imeničke tvorbe sa spomenutim sufiksom, na primjer: staroštokavski i staroruski *boriti se* — борѹти ся, isto tako *pàliti* i палѹти, *mòliti* i мољѹти itd. kojima odgovaraju savremeni srpskohrvatski naglasci: *bòriti se*, *mòliti*, *pàliti*. Nastavak *-a* (za nom.

<sup>2</sup> Cf. H. H. Bielfeldt, Rückläufiges Wörterbuch der russischen Sprache der Gegenwart. — Akademie — Verlag, Berlin, 1958.

<sup>3</sup> Cf. И. В. Горелова. Из истории..., стр. 31.

<sup>4</sup> Cf. Josip Matešić, Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen, L, Wiesbaden, 1965.

<sup>5</sup> Cf. Грамматика русского языка, изд. АН СССР, т. 1-й, Москва 1960, стр. 261.

<sup>6</sup> Neki autori (kao, na primjer, V. A. Dibo iz Moskve) smatraju da u slovenskim jezicima, odnosno u praslovenskom periodu nije djelovao zakon Fortunatova-de Sosira. Nama se, ipak, čini da i navedeni ovdje primjeri dokazuju suprotno. Pokojni V. M. Illič-Svitič, iako je zastupao moderan pristup u rješavanju pitanja slovenske akcentologije, bio je oprezniji u iznošenju negativnoga suda o djelovanju zakona F—S.

sing.) bio je akutski intoniran pa je stoga i privlačio na sebe naglasak (up, takođe: *tráva* < *trāvā*, *gláva* < *glāvā*, *kòza* < *kozā* i njihove rus. adekvate *травá*, *головá*, *козá* prema *brěza*, *kráva*, *kòža*, *vjěra* — odnosno rus. *берѣза*, *корова*, *кожа*, *вѣра* — dijalekt. *кѡжа*<sup>7</sup>). U imenica sa starim akcentom na konijenskom morfemu konijenski je vokal imao akutsku intonaciju pa je i privukao na sebe naglasak još u praslovensko doba.

Navešćemo još nekoliko primjera kontrastirajući naglasak glagola i izvedenih imenica na *-ba*:

*dvòjiti* < *dvojiti* : *dvòjba* < *dvojba*, *dvòriti* < *dvoriti* : *dvòrba* < *dvorba*, *dijèliti/déliti* < *dělit* : *diòba/deòba* < *dělbā* < \**děl̥bbā*, *gòstiti* < *gostiti* : *gòzba* < *gosbā* < *gostbā* < \**gost̥bbā*, *tùžiti* < *tužiti* : *tùžba* < *tužbā*, *tvòriti* < *tvoriti* : *tvòrba* < *tvorbā*.

Identične prozodijske odnose pokazuju i primjeri iz ruskoga jezika:

|                              |                                            |
|------------------------------|--------------------------------------------|
| божѣ́ться : божба́           | похва́лить : похвальба́                    |
| борони́ть — бороньба́        | ройть (ройть) : ройба́                     |
| ворожѣ́ть — ворожба́         | стреля́ть (st. -rus. стрѣ́лѣти, cf. savr.) |
| st. -ruski гони́ти : гоньба́ | застрели́ть : стрельба́                    |
| горо́дитъ : городьба́        | судѣ́ть : судьба́                          |
| косѣ́ть : косьба́            | удѣ́ть : удьба́                            |
| молоти́ть : молотьба́        | ходи́ть : ходьба́                          |

Ovamo spadaju i one imeničke tvorbe koje su nastale dodavanjem sufiksa *-dba* od \**-t̥ba*: *žènidba*, *sèldiba*<sup>8</sup> (cf. rus. *женѣ́тъба*, *селѣ́тъба*). U srpskohrvatskom jeziku takvih tvorbi ima kudikamo više nego u ruskom. Sufiks *-t̥ba* nastao je sekundarno, a upravo kontaminacijom sufiksa *-t̥ba* i *-tva* < \**-tua*, budući da su u starom jeziku imeničke tvorbe s bilo kojim od ova dva sufiksa davale sinonimske parove; cf. *mòlba* i *mòlitva* (stoksl. *мољба* i *молитва*); u starom jeziku imamo također i *gost̥ba* i *gostitva*, *pros̥t̥ba* i *prositva*. Zbog svoje sinonimičnosti neki su se od parova mogli izgubiti kao suvišni; tako u savr. srpskohrvatskom jeziku imamo: *pròsidba* = *petitio virginis*, dok *pròzba*

<sup>7</sup> U ruskim dijalektima vokal [o] pod novim akutom izgovara se s dodatnom »u« artikulacijom, tj. [ũo], a označava se znakom ô («o» s kamorom); u starim tekstovima nalazimo ga i kao »ω« (omega).

<sup>8</sup> U današnjem književnom srpskohrvatskom jeziku postoji u upotrebi riječ *sèldiba* u značenju *sèljènje*, ali nemamo *sèlitva* koja je postojala u starom srpskom književnom jeziku kako je nalazimo u Daničićevu *Rječniku književnih starina srpskih* (sv. III, str. 102): *селитва* (u značenju *habitat*, *stanovanje*, *naselje*); cf.: »въ высокихъ горахъ селитвоу съ елени имоуште« (*Teodosije*, *Žitije sv. Save*). Zanimljivo je da je ruski jezik sačuvao riječ *селитьба* u značenju koje odgovara onom Teodosijevu, tj. *селѣ́ние*, *посѣ́лок*, ali je u savremenim rječnicima već označena kao zastarjela (arhaizam).

\* Cf. Skupljeni istoriski i etnografski spisi Vuka Stef. Karadžića, knj. I, Beograd 1898, str. 298—299. (Tekst inače obiluje rusizmima).

postoji samo u starijim rječnicima (Bela, Popović), a u Rječniku Broza — Ivekovića primjer je uzet iz Vukova *Žitija* Đ. Arsenijevića Emanuela; danas je ona svakako izvan upotrebe u književnom savremenom jeziku. Ukoliko bi danas njena upotreba u književnom jeziku bila moguća, onda samo kao stilizaciono sredstvo (arhaizam). Postojani naglasak na osnovi tvorbi na *-dba* tumači se također zakonom Fortunatova-de So-sira, jer sufixs *-tva/-t̃ba* nije se pridodavao neposredno korijenu, već osnovi infinitiva koja se završavala na tematski vokal *-i-*, a taj je primarno ili sekundarno djelovao kao akutski intoniran<sup>9</sup>. Taj je vokal i privlačio na sebe naglasak (razumije se, ukoliko ispred njega nije stajao još koji uzlazno, tj. akutski intonirani slog). »U savremenom jeziku paralelni oblici čuvaju se uglavnom samo kada imenice dobivaju različita značenja ili raznu sferu upotrebe«<sup>10</sup>.

Kao što vidimo, najveći broj imenica tvorenih pomoću sufixa *-t̃ba* u dva srodna (slovenska) jezika potpuno se ravnaju prema zakonitostima starih intonacijsko-akcenatskih saodnosa. Ipak postoje i primjeri koji zahtijevaju da budu objašnjeni, jer se ne uklapaju u opće pravilo, pa makar i na prvi pogled. Tako od st. rus. glagola *тягѣтисѣ* — *тяжѣсѣ* nastala je imenica *тяжба*. Polazeći od naglasaka infinitiva spomenutih glagola, trebalo bi očekivati da naglasak imenice bude na nastavku, tj. \**тяжбá*, jer je nenaglašeni korijenski morfem glagola bio silazno intoniran (cirkumfleks) pa nije mogao privlačiti na sebe naglasak. Današnji naglasak na korijenu nastao je, po svoj prilici, pod uticajem mjesta naglaske sinonimske imenice od istoga korijena, koja je odavno postojala u ruskom jeziku — *тяжа* gdje je naglasak došao kao posljedica novoakutske metatonije. To potvrđuje i srpskohrvatska imenica (koja, doduše samo strukturalno odgovara ruskoj, ali ne i značenjem): *těža* < *těža*; up. rus. *сѣша* i shr. *sûša* < *sûša*, rus. *сторожа* i shr. *stráža* < *stráža*. Na žalost, tako se jednostavno ne daju objasniti naglasci na korijenskom morfemu rus. imenica *дружба*, *служба* i *прѣсѣба* koje su nastale od glagola: *дружитѣ* (shr. *družiti se*), *служитѣ* (shr. *slúžiti*), *прѣситѣ* (shr. *pròsiti*). Srpskohrvatski književni jezik ima u odgovarajućih imenica samo naglaske koji su potpuno u skladu sa zakonomjernim modelom: *družba* < *družbà*, *služba* < *službà* (a da je i do danas ostala u upotrebi imenica »*prozba*«, imala bi i ona svakako novi, kratkouzlazni naglasak na prvom slogu). Osim toga, rječnici staroga jezika kako ruskoga tako i srpskohrvatskoga nisu zabilježili riječi: \**družà*, \**prošà*, \**služà* koje bi kao *těža* — *тяжа* mogle poslužiti osloncem za stari naglasak na prvom slogu imenicama koje nas ovdje zanimaju. Istina, St. Ivšić zabilježio je za posavske govore Bebrine, Stupnika i Varoši naglasak: *službu* (: *ù službu*), *tùžbu* (Poorkavlje), *móljbu* (Kuti, Crni Potok, Kaniža)<sup>11</sup>. Stoga je L. A. Bulahovski

<sup>9</sup> Poznato je da su *verba denominativa* IV vrste imali tematski vokal *-i-* koji je iskonski bio intoniran akutski, dok su *verba deverbativa* imali tematski vokal *-i-* koji je tek naknadno (po morfološkoj analogiji) počeo da se ponaša kao akut, iako je nekoć bio cirkumfleksan.

<sup>10</sup> Cf. И. В. Горелова. Из истории..., стр. 39.

<sup>11</sup> Cf. St. Ivšić. Današnji posavski govor. — Rad JAZU, kn. 197, str. 146—147.

pozivajući se upravo na mogućnost preskakanja naglasaka u akuzativu (prema zakonu Šahmatova-Leskina) objašnjavao današnji ruski akcentat imenica: *дрѹжба, слѹжба*<sup>12</sup>. Za imenicu *прѹсѹба* L. A. Bulahovski traži objašnjenje u analogiji s naglaskom oblika prezenta i part. perf. pasivnoga gdje je izvršena novoalkutska metatonija, up.: *прѹсити*, ali *прѹсѹш*, *прѹсѹи*, *прѹсѹмо* itd, *прѹшен*, *прѹшена*, *прѹшено* i rus. *прѹсѹтъ* — *прѹшѹ*, ali *прѹсѹишѹ*, *прѹсѹитѹ*, *прѹсѹимѹ* itd, *прѹшенѹ*, *прѹшенѹ*, *прѹшенѹ*. Međutim, tu istu metatoniju imaju i glagoli *дрѹжити се*, *слѹжити* /*дрѹжѹш(се)* <*дрѹжѹш(се)*, *здрѹжен* < *здрѹженѹ*; *слѹжѹш* < *слѹжѹшѹ*, *слѹжен* < *слѹженѹ*; rus. *дрѹжѹ* — *дрѹжѹишѹ*, *слѹжѹ* — *слѹжѹишѹ*/. Uostalom, nemaju samo ti glagoli spomenutu metatoniju zbog koje bi isto tako u obliku nom. sing. naglasak mogao po analogiji preći na korijenski slog. U srpsko-hrvatskom (kao i u ruskom), na primjer: *мѹлити*, ali *мѹлѹм*, *мѹлѹш* i *мѹлѹлѹ*, *мѹлѹена*, pa ipak *мѹлѹба*, rus. *мѹлѹтъ* — *мѹлѹбѹ*, ali *мѹлѹишѹ*, pored *мѹлѹбѹ*; *сѹдити*, ali *сѹдѹм*, *сѹдѹш* < *сѹдѹшѹ*, *сѹдена* < *сѹденаѹ*, pa ipak *сѹдѹба* i rus. *сѹдѹтъ* — *сѹжѹ*, ali *сѹдишѹ*, *сѹжена*, pored *сѹдѹбѹ* itd. Zato se teško složiti s L. A. Bulahovskim i u ovom slučaju. Naime, objašnjavanje naglasaka u nominativu sing. prema akuzativu traži prihvatanje teze da su mogući prelasci ne samo iz akc. paradigme tipa »C« i »B« u »c« i »b«<sup>13</sup>, kao na primjer: *rijeka (réka)* — *rijeku (réku)* — *nà rijeku (nà réku)* i *rijeku (réku)* — *na rijeku (na réku)*, *ôvca* — *ôvci* — *nà ôvci* i *ôvca* — *ôvci* — *na ôvci*; up. u ruskom: *пекѹ* — *пѹку* — *зѹ пѹку*, *нѹ пѹку*, ali takođe *пѹкѹ*. (Ovdje nije na odmet da se napomene kako su mnoge imenice ovoga akc. paradigmatškog tipa, prešavši iz južnoslovenskoga u ruski stariji književni jezik, oslanjajući se na srednjobugarsku akcentuaciju i poprimajući novo značenje, prenijele u akuzativu naglasak na nastavak za razliku od njihovih čisto ruskih srodnih oblika: *головѹ* — *головѹ*, *сторонѹ* — *сторонѹ*; *главѹ* — *главѹ*, *стрѹнѹ* — *стрѹнѹ*<sup>14</sup> i neke druge). U svakom slučaju, vjerovatno zbog relativno manjega broja

<sup>12</sup> Cf. Л. А. Булаховский. Очерки восточнославянского ударения. — «Наукові записки» Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, т. XIV, вип. II, Збірник філологічного факультету № 8, 1955, стр. 49—50.

<sup>13</sup> O podjeli na akcentatske paradigmatske tipove imenica s osnovom na -a vidi u knjizi: Malik I. Mulić. Osnove ruske akcentologije, I dio (riječi s deklinacijom) — izd. Univerziteta u Sarajevu, S. 1974, str. 37—50.

<sup>14</sup> Cf. Л. А. Булаховский. Болгарский язык как источник для реконструкции древнейшей славянской акцентологической системы. — (Доклад на IV Международном съезде славистов), изд. АН СССР, Москва 1958, стр. 4—5, gdje čitamo: »Dvosložne imenice toga tipa s nekadašnjom *cirkumfleksnom* intonacijom prvoga vokala pod naglaskom u obliku sa članom dobijale su naglasak na vokalu ispred člana. Ta se intonacija u srpskohrvatskom (u orig.: srpskom — M. M.) sada odražava u obliku silazne duljine (kod refleksa »jata« — u ijekavskom narječju — kao *-ije-*); u slovenačkom — kao dugosilazni naglasak koji se prenosi na sljedeći slog; u češkom — kao kratkoća. Kasnije se u nizu govora (pa tako i u književnom jeziku) naglasak bugarskih oblika s članom generalizirao i za proste (bez člana). Primjeri: shr. *měso*, slov. *mesô*, češ. *maso*: bug. *mecôto* : *mecô*; shr. *těsto* (*tjěsto*), slov. *těstô*, češ. *těsto* : bug. *rectôto* i *rectô*; shr. *sěno* (*sijeno*), slov. *senô*, češ. *seno* : bug. *senôto* : *senô*. Cf. o tome i u djelu: Rajko Nahtigal, Slovanski jeziki (druga, popravljena in pomnožena izdaja), izd. Univerza v Ljubljani »DZS«, Ljubljana, 1952, str. 149—150.

imenica akc. paradigm. tipa »C« i »B« prema tipu »c« i »b«, običniji je u jeziku prelazak iz »C« i »B« u »c« i »b«, nego obratno.

Da iskonski tvorbe kao *služba*, *družba* (odnosno njihovi ruski adekvati) i rus. *прѣсѣба* nisu pripadale akc. paradigm. tipu »C«/»B«, dokaz je i to što u taj tip ulaze najvećim dijelom besufiksne tvorbe (cf.: *zèmlja* — *zèmlji*, *zèmlju*; *zima* — *zìmi*, *zìmu*, *nòga* — *nòzi*, *nògu*; *rúka* — *rúci*, *rúku*; *dúša* — *dúši*, *dúšu*), dok su sufiksne tvorbe ovoga tipa gotovo nemoguće (možemo navesti samo, tako reći, unikat *òvca* — *òvci*, *òvcu* — od \**ovьkǫ* > \**ovьcǫ* : *òvan* < \**ovьnъ*)<sup>15</sup>. Sufiksne tvorbe, pa tako i imenice koje nas ovdje zanimaju, gotovo redovito čuvaju u ruskom i našim starijim govorima mjesto naglasaka na završetku (oksi-toneza), što se u novoštokavskom odražava u obliku novoga (uzlaznoga) naglasaka na prethodnom slogu u svim padeškim oblicima osim vokativa singulara; cf.: *sùdba*, *sùdbē*, *sùdbi*, *sùdbu*, *sùdbōm*, ali *sùdbō*.

Polazeći od činjenice da se u srpskohrvatskom (novoštokavskom) sačuvao refleks praslovenskoga naglasaka imenica *družba* < *družbā* < \**družьbǫ* i *služba* < *službā* < \**služьbǫ*, L. A. Bulahovski je smatrao da je za istočnoslovenske jezike iskonsko mjesto naglasaka moralo biti na završetku (nastavku) tih imenica, tj. da su pripadale tipu »c« (prema našoj klasifikaciji). Šta je to, ipak, moglo biti uzrok da se u ruskom, koji ne poznaje novoštokavske retrakcije naglasaka, akcenat premjestio s nastavka na korijen? Za to je moglo biti nekoliko razloga. Pokušaćemo ovdje navesti sve što nam se čini da je moglo dovesti do premještanja naglasaka. Prvo, iako i ne najvažnije — to je činjenica da je u ruskom i ukrajinskom jeziku došlo do metonimijskoga dopunskoga značenja navedenih imenica. Tako je u ruskom veoma rano (kao i u srpskohrvatskom jeziku) pored apstraktnoga značenja »*societas*, *sodalitas*«, tj. *stanje onih koji su među sobom drugovi*, riječ *družba* dobila i konkretno: *čeljade* ili više čeljadi s kojima se živi kao s drugovima (»Učini ga družba starešinom« *Vuk, Nar. pjes.* 2, 75); tako u *Žit. Teod. Studita*, f. 142 *čitamo*: »Народи раздѣльшесѧ и на дружбы, кѣжде кѣ собѣ поимахоуть и«. U ukrajinskom, pak, imenica *дружба* postala je sinonim za *svätica*, *djeveruša* (rus. i ukr. *дружка*). U poljskom i češkom *družba*, odnosno *družba* imaju takođe značenje *djevera* — *djeveruše*. Konkretnost značenja povećala je frekventnost vokativa u kojem je naglasak normalno prelazio s kraja riječi na korijen (početak); cf.: *žèna* : *žèno*, *družba* : *družbo* prema starijem naglasku (koji se podudara s ruskim) *ženà* : *žèno* i *družbā* : *družbo*. Sličan je slučaj i s imenicom *služba* koja je u ukrajinskom i ruskom uz primarno apstrakt-

<sup>15</sup> Popis imenica »C« i »B« akc. paradigmatskoga tipa vidi u knjizi: B. M. Иллич-Свитыч. Именная акцентуация в балтийском и славянском. — Изд. АН СССР, М. 1963 стр. 98—103. — V. M. Illič-Svitič u tom popisu ne navodi imenicu rus. *peká* — shr. *rijèka* (*rèka*) za koju G. P. Ciganenko kaže da nema vjerodostojne etimologije. »Vjerovatno je nastala pomoću sufiksa -k-a od ie. osnove \**rei-* sa značenjem »teći, brzati«... »Cf. rój. (V. Г. П. Цыганенко. Этимологический словарь русского языка. — Изд. »Радянська школа», Киев 1970, стр. 395.) Zanimljivo je da u savr. književnom ruskom, kao i srpskohrvatskom koegzistiraju dubletni naglasci u akuzativu (dativu) sing. na što smo ukazali na str. 20.

no značenje »posao što ga vrši čovjek koji služi na ma koji način, a zatim i sam taj oblik služenja« počela značiti i vojnika koji vrši vojnu službu. Prema tome, u ukrajinskom koji je sačuvao vokativ kao poseban oblik u singularu (kao i naš jezik) moralo je glasiti: *службо*<sup>16</sup>. Ruski je veoma rano počeo gubiti poseban oblik za vokativ, ali se akcenat vokativa mogao prenijeti na oblik nominativa u funkciji vokativa. V. Dalj za ovo značenje u ruskom navodi ove primjere: »Эй, служба, куда идешь? Служба, не видал ли тут телёночка«<sup>17</sup>. Po svoj prilici, neko vrijeme mjesto naglasaka u ruskom jeziku služilo je kao smislorazlikovni signal (znak) između morfoloških struktura nom.: vok. sing. nakon njihove formalne unifikacije. Za razliku od srpskohrvatskoga jezika u kojem se naglasak karakteriše ne samo mjestom nego i tonom, u istočnoslovenskim jezicima s njihovim dinamičkim akcentom preostaje samo mjesto naglasaka kao signal razlikovanja smisla riječi te je stoga izostala promjena starih odnosa, što su ih diktirale drevne intonacijske zakonomjernosti.

Na promjenu mjesta naglasaka u ruskoj riječi *служба* mogla je uticati još jedna metonimijska pojava značenja te riječi: riječ se upotrebljavala samo kao *pluralia tantum* (danas je već arhaizam) u značenju »pomoćne prostorije, zgrade za gospodarske potrebe«: *службы, служба*<sup>18</sup>. (Cf. *женá* — *жѣны, жѣн*; *травá* — *травы, трав* itd. koje su još u XVIII v. imale u pl. naglasak: *женѣ́, травѣ́*<sup>19</sup> koji se, po svoj prilici, mijenjao pod uticajem naglasaka gen. pl.) Novo mjesto naglasaka, najzad, moglo se oslanjati i na metatonijski izazvano premještanje akcenta u »punom« obliku pridjeva tvorenog od istoga korijena kao i imenica, a zatim i naglasak participa pasivnoga (samo u jednom slučaju). Navodimo paralelno oblike za korijene *druž-* i *služ-* i primjere za njih: *дружны́и* »никто же да иштеть своихъ си, из дружнаго« (*Pand. Ant. XI v. f. 153*). U savr. knjiž. jeziku: »*дружный смех, дружная работа*«. *Служны́и* »да съвлячать съ себе служныа ризы...« (*Jez. XLV, 8. толк. Упыря Лихого 265*). Ali nasuprot part. *сдружѣнный, сдружѣн, сдруженá*, -ó imamo *заслуженный, заслужен, -а* i dopustivo po pravilima savr. ortoepije ruskoga jezika *заслужѣнный* (up. *вполне*

<sup>16</sup> Osvrt na ukrajinski jezik ovdje je od velike važnosti: a) prema riječima S. M. Kuljbakina: »Uopće govoreći, ako se uporedi navedena tablica deklinacija s praruskom (up. § 74) i uzmu u obzir fonetske promjene koje su se desile u ukrajinskom jeziku, pokazalo se da se drevni, praruski izgled te deklinacije (osnove na -a — M. M.) veoma malo promijenio«. — V. S. M. Кульбакин. Украинский язык (краткий очерк исторической фонетики и морфологии), Харьков 1919, стр. 56. b) Образовани Украјинци u XVII—XVIII v. odigrali su važnu ulogu u kulturnom razvitku Rusije, pa se to moglo odraziti i na jeziku, odnosno na njegovoj prozodiji.

<sup>17</sup> V. Владимир Даль. Толковый словарь живого великорусского языка, т. IV, СПб. — Москва 1882, стр. 244 а.

<sup>18</sup> Prema Rj. JAZU (dio XV, 636): »*служба je stol, dio namještaja, na kojima se drže posude potrebne u kući. U Mikaljinu rječniku (служба, stol peharni; credenza, abacus).*

<sup>19</sup> Cf. Л. А. Булаховский. Исторический комментарий к русскому литературному языку. — Изд. »Радянська школа«, Киев 1958, стр. 267—268. Vidi o tome takođe: M. I. Mulić, Osnove ruske akcentologije, I dio, Sarajevo 1974, str. 57—60.

заслуженная награда, ali kao pridjev: *заслуженный артист* i *заслуженный артист*). Ovdje nije isključena i određena uloga imenica *дружка*, *служка* i priloga *дружно* koji su svojim mjestom naglasaka mogli pomoći premještanju akcenta na prvi slog.

Govoreći o naglasku imenice »служба« u ruskom jeziku, ne bismo smjeli zanemariti još jedan momenat: ta riječ, naime, znači i »vršenje crkvenog obreda, liturgiju«. Ako se uzme u obzir da su u Rusiju počeli stizati balkanski Sloveni (Srbi) upravo u doba nakon početka procesa retrakcije naglasaka, moguća će biti i hipoteza o preuzimanju srpskoga izgovora. (Ne zaboravimo i to da su se od XIV v. u slovenskim tekstovima počeli bilježiti i naglasci). Spomenimo i činjenicu da su u XIV—XV vv. u Rusiji djelovali arhijereji Kiprijan i Grigorije Camblak, koji su bili i pisci, pa Pahomije Logotet Srbin, koji je ostavio vidan trag u staroj ruskoj književnosti<sup>20</sup>. I takav eminentni staroruski pisac kao što je bio Epifanije Premudri proveo je određeno vrijeme na Atosu među srpskim kaluđerima<sup>21</sup> pa je teško vjerovati da se taj njegov boravak nije odrazio na ortoepskoj strani njegova jezika. Kada se ima na pameti odnos isihasta prema riječi (*riječ je suština pojave*), a svi su slovenski pisci — monasi u većoj ili manjoj mjeri bili isihasti, onda nam postaje jasno nastojanje da termine i riječi, uobičajene u crkvenoj literaturi i kulturnoj upotrebi na neki način izdvoje iz normi svakodnevnoga razgovornoga jezika pa makar naglaskom. (Taj je stilistički način razdvajanja značenja bio poznat već od najranijih vremena ruske pismenosti; up.: голова-глава, хоромы-храм).

Kad smo već zagazili na stazu uporednoga proučavanja pojava i traženja mogućih vanjskih poticaja za promjenu mjesta naglasaka, na-vešćemo i misao Z. M. Veselovske u vezi s dubletnim naglascima ukrajinskih imenica: *грозьба́* i *грозьба* (*грізьба́*), *лічба́* i *лічба*; ona ovdje

<sup>20</sup> Ovdje navodimo i za ovu priliku zanimljivo mišljenje starijega učenika Maksima Greka (Grka) — Nila Kurljateva što ga je iznio u predgovoru prijevoda Psaltira (koji je 1552. preveo Maksim Grek); između ostalog Kurljatev kaže: »Kiprijan je... umišljao da je ispravio psalme po našem (ruskom — M. M.), a (zapravo) je više u njima napisao nerazumljivo riječi i besjeda, sve je srpski napisao...«. — Raspravljajući o Kiprijanovu porijeklu, A. I. Jacimirski naveo je interesantno mišljenje arhimandrita Leonida (L. A. Kavèlina): »Kiprijan je stigao na Atos kada se ondje najjače razvila slaveno-srpska pismenost, upoznao sa svim njenim djelima, napravio dobre prijepise prijevoda koje su načinili drugi, nastojao je oko toga i sam; a kada je kasnije posvećen za mitropolita istoplemenoga mu naroda ruskoga, prenio mu je plodove svoga znanja i rada. Eto, čime se tumači što se njemu pripisuje srpsko porijeklo: na Atosu je tada cvjetala prvenstveno *slaveno-srpska* pismenost. Bugarin Kiprijan živeći u srpskoj svetogorskoj obitelji i baveći se prepisivanjem slaveno-srpskih prijevoda posrbio se i sam po jeziku »razgovornom i književnom«. (V. A. И. Яцимирский. Григорий Цамблак. СПб. 1904, стр. 19—20).

<sup>21</sup> V. V. Kuskov u svojoj Istoriji stare ruske književnosti (Moskva, 1977, str. 129) za Epifanija kaže da se na Atosu upoznao s najboljim obrascima vizantijske, bugarske i srpske književnosti, a A. V. Solovjov: »... na Atosu se upoznao sa srpskim žitijima, posebno sa žitijem Stevana Nemanje« (TODRL, sv. XVII, str. 105).

vidi uticaj poljskoga naglasaka<sup>22</sup>, cf. polj. *groźba*, *liczba*. Mutatis mutandis, to se može odnositi i na службу i просьба (cf. polj. *služba*, *prośba*) jer je takva akcentuacija mogla biti importirana u Moskovsku Rusiju za vrijeme pojačanoga poljskoga kulturnoga uticaja u XVII vijeku, a mogli su takvo naglašavanje riječi donijeti i obrazovani Ukrajinci, nastavnici bojarske djece u Moskvi.

Pored spomenutih akcenatskih »anomalija« u ruskom i srpsko-hrvatskom jeziku postoje imenice tvorene pomoću sufiksa *-ba/\*-bā/* koje su se po morfološkoj analogiji uklopile među najfrekventnije primjere (suprotno našim očekivanjima na osnovu starih intonacijsko-akcenatskih zakonomjernosti). Pomicanje akcenta ovdje je vršeno u drugom smjeru — prema nastavku. Takav je primjer u našem jeziku *rězba*, a u ruskom joj odgovara *pezbá*. Prema svjedočanstvu RJJAZU (dio XIII, str. 917): »*Za stariji jezik nema potvrde, ali se nalazi u slav. jezicima*« i to je veoma važan podatak. Pođe li se od mjesta naglasaka u ruskom, a u našem jeziku i od njegova kvaliteta u infinitivu glagola od kojega je izvedena naša imenica: *rězati* — *рѣзати* (< \**rěz-ā-ti*), postaje razumljivo da je korijenski slog bio nekoć pod starom akutskom intonacijom. Stoga bi, prema zakonu Fortunatova-de Sosira, trebalo s pravom očekivati da imenica danas glasi: \**rězba* — \**пѣзба* kao što to imamo u *svādba* — *свādьба* prema *svāt* i rus. *свātаться*. Valja misliti da *rězba* (i njen ruski adekvat) nije deverbativ, nego da je izvedena od primarne imenice \**rězъ* (f.) za koju up. u shr. *rěz* (knjiž.) i *rějez* (kod Gundulića i Đorđića) gdje se generalizirala cirkumfleksna intonacija na korijenskom slogu prema većini imenica i-osnova. (Cf. rus. *pezня́*.) Naglasak imenice *rězba* na taj način postaje instruktivan za rješavanje premještanja naglasaka na prvi slog (korijen) u već spominjanoj riječi *пρόςба*; u starom ruskom jeziku postojala je, naime, imenica *просъ* — sinonim za *пρόςба*; cf. »и паки да имъ по ихъ просу Стефана...« (Pov. min. dana, 6583 god. — po Perejaslavskom prijepisu). Biće da su *denominativa* kao tvorbe na *-ba* kasnijega postanja te da za njih više nije bio na snazi stari intonacijsko-akcenatski odnos koji je bio na snazi za nastajanja deverbativa (zakon F. — S). To je nalik na odnos *jūnače* : *junáke*, ali zbog toga što u ak. pl. nema posljedica prve palatalizacije ispred [e], ne možemo tvrditi da u srpskohrvatskom uopće nije djelovao zakon prve palatalizacije. Dogodilo se zapravo nešto — i to se mora imati na umu pri rješavanju pojedinih akcenatskih »anomalija« — da su naglasci postali u većoj mjeri morfološko sredstvo: brojnije zastupljeni akc. paradigmatski tipovi počeli su djelovati kao tvorbeni model prilikom nastajanja novih riječi (*kvantitet je prelazio*

<sup>22</sup> Cf. З. М. Веселовська, Особливост наголосу пох дних іменників у російських українських пам'ятках кінця XVI — початку XVIII ст., стр. 125. — Navodim prema knjizi: В. Г. Скляренко. Історія акцентуації іменників а-основ української мови. — Изд. »Наукова думка«, Київ 1969, стр. 119. Ondje je pod pod naslovom »*Sufiks -b(a)*« naveden priličan broj primjera (u različitim padeškim oblicima), dok su sami primjeri uzeti iz tekstova koji su nastali u vremenu od XVI do XVIII vijeka, a isto tako iz rječnika ukrajinskoga jezika kao što je onaj B. Grinčenka (u četiri sveska) koji je izišao u Kijevu 1907—1909. Poglavlje o tvorbama na *-ba* i njihovom naglasku nalazi se u Skljarenkovu djelu na str. 118—120.

u kvalitet) bez obzira na nekadašnje intonacijske odnose koji su se tako sve manje osjećali u jeziku. Samo zbog toga novoga stanja i njegovih posljedica mi nemamo pravo da potpuno negiramo postojanje starijih prozodijskih zakonomjernosti<sup>23</sup>: one (*zakon Fortunatova-de Sosira, zakon Šahmatova-Leskina i Ivšičev zakon*) i dalje ostaju polazna tačka našega istraživanja te nimalo ne smetaju da objasnimo »devijantne« pojave izazvane morfološkim analogijama.

Evo još jednoga slučaja »devijacije« u prozodiji: u srpskohrvatskom književnom jeziku u tvorbama na *-ba* u najvećem broju zastupljen je jedan od novih (uzlaznih) naglasaka — to je obično *kratkouzlazni* (spori) naglasak; cf. *bèrba, bòrba, gòzba, žàlba, mòlba, sùdba, trùdba, tùžba* itd. Među navedenim imenicama je *žàlba* : *žàliti* — *žàlim, žàliš*, up. i *zàžaliti*. Naglasak infinitiva i prez. oblika upućuje na akutsku intonaciju korijenjskoga morfema, ali unatoč tome imenica ima novi naglasak, a ne (kako bismo očekivali) *\*žàlba* ili još normalnije *\*žálba*. (Akutsku intonaciju potvrđuje i ruska imenica *жáлоба*). *RjJAZU*, doduše, nema riječi *žál* u značenju *žàlost* (dolor), ali je ima *RMS* (knj. II, str. 11) i Daničićev *RJKSS* (dio prvi, str. 330) te bismo mogli pomisliti da je *žàlba* izvedena od *\*žàlb*. Ipak je, čini se, vjerovatnije da se *\*žàlbā* jednostavno uklopila u model u kojem je većina predstavnika imala silazno intoniran korijenski morfem.

U vezi s imenicom *žàlba* javlja se još jedno pitanje. Poznato je pravilo u našem jeziku da se kratki vokal pred skupom »sonant+konsonant« obično dulji; cf. *kònac* : *kónca, slàma* : *slámka, bòlan* : *bólna* (*bóna* i *bòlana*) itd. Stoga bismo, opet s pravom, očekivali: *žàlba, mólba, dvójba* i sl. Jedini slučaj gdje imamo dugouzlazni naglasak to je u imenice *móba*, gdje zapravo akcenat odražava proces prelaženja *l>o* na kraju riječi i pred konsonantom; prema tome, proces je tekao ovako: *\*molbā>molbā>moðba>móba* (kontrakcija dvaju kratkih vokala u jedan dugi). Iz toga slijedi zaključak da je proces *l>o* prethodio retrakciji ili da se dešavao istovremeno kada i ona.

Kao što je poznato, srpskohrvatski novoštokavski govori (knjiž. jezik među njima) čuvaju do danas duljine slogova pod naglaskom i iza naglaske (slogovi pod nekadašnjom cirkumfleksnom intonacijom i dugi po položaju). Samo se u vezi s time može postaviti opravdano pitanje: zašto, na primjer, jedan isti morfem čas čuva duljinu pod naglaskom, čas opet gubi je. Ovdje se moramo vratiti malo u dijahroniju: u praslovenskom jeziku duljina se čuvala i u slogovima pred naglaskom. Dokaz su za to današnji naglasci dvosložnih imenica *a-osnova* akc. paradigm. tipa »c«: *lúka, tráva, krúpa, dúga, slúga, strijèla-stréla, vláka, zvijèzda-zvézda* i sl. (To imamo i u nom., gen., inst. i lok. sing. tipa »C« kao: *rúka, gláva, grána, dúša* itd.). Međutim, duljina se pokraćivala u trećem slogu od kraja riječi; up.: *nà me, ná se i nà rúku, nà glávu*. U svjetlu spomenutih činjenica postaje jasno zašto imamo:

<sup>23</sup> O starim intonacijsko-akcenatskim zakonomjernostima u praslovenskom jeziku i u ranom dobu formiranja pojedinih slovenskih jezika v. M. I. Mulić, *Osnove ruske akcentologije*, I dio, str. 7—36, kao i J. A. Булаховский. Исторический комментарий к рускому лит. языку, стр. 262—267.

*trûd*, ali *trûdba* < *trudbâ* < \**trud-ъb-â*, *sûd* (*sûditi*), ali *sûdba* < *sudbâ* < *spôd-ъb-â* itd. Vokal korijenskoga morfema u našim tvorbama pokratio se, dakle, još u praslovensko doba nalazeći se na trećem mjestu od naglašenoga sloga, jer je u to vrijeme poluglas [ъ] bio slogotvoran i imao fonemsku vrijednost. Proces generalizacije (morfološke) bio je toliko jak, da ni kasnije nastalo položajno duljenje (vokal+sonant+konsonant) nije uticalo na pripadnike modela tvorbe. To lijepo pokazuju primjeri: *bòrac* i (sve običnije) *bórac* prema *bórca*, ali *bòrba*, *dvòjnik* ali *dvòjba*. Kolika je snaga morfološkoga modela koja ruši stare odnose i zakonomjernosti, može se vidjeti takođe iz primjera tvorbe s proširenim tvorbenim sufiksom *-idba* < \**-i-tъ-bâ* (-tva). Imenica *vjèra* (*vèra*), kao i glagol *vjèriti* jasno ukazuju na staroakutsku intonaciju korijenskoga sloga; međutim, deverbativna imenica ponaša se drugačije i glasi *vjèridba*, a ne (kako bismo očekivali) \**vjèridba*.

Nastojeći da objasnimo neka odstupanja u prozodijskom sistemu tvorbi deverbativa na -ba, ujedno smo pokušali dati nekoliko metodoloških uputa, u akcentološkim istraživanjima veoma potrebnih onima koji se žele baviti ne samo akcentologijom kao disciplinom nego i dijalektološkim ispitivanjima naših govora što se bez akcentologije ne može ni zamisliti, jer bi u protivnom rezultati tih ispitivanja ostajali krnji i nedovoljno informativni.

## РЕЗЮМЕ

Об ударении существительных, образованных при помощи суффикса -ъба/-ба

Толчком для написания настоящей статьи послужило исследование И. В. Гореловой (Из истории отвлеченных существительных с суффиксом -ъба). Автор задался целью объяснить закономерности ударения этих же образований в русском и в сербскохорватском языках, а также указать на просодические расхождения соответствующих существительных в двух родственных языках. В своих объяснениях современного ударения интересующих его образований автор отчасти — традиционалист, так как не отрицает действие закона Фортунатова-де Соссюра и т. п. в праславянском языке. Учитывая, однако, морфологические и фонетические изменения, имевшие место в истории развития славянских языков, автор также признаёт важность морфологических моделей, сыгравших не раз решающую роль в изменении качества и места ударения. Древние интонационно-акцентные отношения и закономерности, выраженные акцентологами (в основе своей фонологами) в виде трёх основных законов славянской акцентологии, автору служат точкой отправления в разъяснении частных случаев, отнюдь не догмой, требующей исключительного подчинения себе всех случаев, даже когда они явно противоречат этим законам.

## POPIS SKRAĆENICA KOJE SE SUSREĆU U TEKSTU

1. Gramatika AN SSSR — Грамматика русского языка, тт. 1—2 (ч. 1-я -2-я); изд. Академии наук СССР, Москва 1960.
2. Rj JAZU — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti), sv. I—XXIII, Zagreb, 1880—1976.

3. Rj KSS — Đuro Daničić, Rječnik iz književnih starina srpskih, dio I—III, Biograd, 1863—1864; fototipski preizdano »Vuk Karadžić«, Beograd, 1975.

4. RMS — Rečnik srpskohrvatskoga književnoga jezika, (knjiga I—III), izd. Matice srpske i Matice hrvatske, Novi Sad — Zagreb, 1967 — 1969; izd. Matice srpske (knjige IV—VI), Novi Sad, 1971—1976.

5. TODRL — Труды Отдела древнерусской литературы, АН СССР — Институт русской литературы (Пушкинский Дом); изд. »Наука«, Ленинград.